

Lábadozó ország

FEKETE PÁL: Konferenciánk alatt világtörténelmi jelentőségű események történnek a Szovjetunióban, amik minden bizonnyal mélyen befolyásolják majd jövőnket, de új jelentőséget adnak mai beszélgetésünknek is.

A magyar értelmező szótár a lábadozó szót így magyarázza: „súlyos betegségből gyógyulóban van”. Készülve a mai kerekasztal-beszélgetésre, vizsgálva történelmünket vetődött fel bennem a kérdés: lehetséges, hogy ez a lábadozás a XV. század vége óta tart? A beteg ugyan rövid időkre elhagyta a klinikákat, mondjuk 1703-ban, 1848-ban, 1945-ben, 1956-ban. Következő kérdésem: mi történt 1989-ben, 1990-ben, 1991-ben? A betegségből való gyógyulás hol tart ma? Képzelnék el, hogy a jó doktorok itt a lábadozót megvizsgálva, a diagnózisokat elkészítve egyeztetik az eredményeiket, egyeztetik velünk is, hallgatósággal, s talán a lábadozást elősegítő gyógyírt is ajánlanak a betegnek. A jó orvos a jelen állapot mögé nézve a kórtörténetet és a történetet, a történelmet is megvizsgálva próbál orvoslást találni a bajra.

Indítólul hát idézzük ide a kerekasztalhoz a XX. századi Magyarországból két nagy politikai diagnosztánkat, Bibó Istvánt és Jászi Oszkárt.

Bibó István *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című esszéjében 1946-ban ezt írja: „Komoly tömegérzelem csak indulatból származhatik, indulat pedig csak valóságos élményből. A zavaros filozófiák igazságai és a propaganda hazugságai csak akkor hatnak egyénekre vagy közösségekre, ha azokat nagy intenzitással átélt félelmes és félrevezető élmények hajlamossá teszik féligazságok és hazugságok elhívására, mert azok alapján öncsalásaikat igazolhatják, hiú reményeiket táplálhatják, hamis képzeletükben megrögződhetnek és bizonyos indulataiknak kielégülést szerezhetnek. Egyensúlyozott lélekről a féligazságok és a propaganda hazugságai lepattannak. A kérdés az, hogy mi tette Közép- és Kelet-Európa népeit egyensúlyozatlanná. Minden szál a politikai hisztéria valamiféle fajtája felé mutat, a politikai hisztériák felgöngyölítésénél pedig első feladat felfedezni azokat a történelmi megrázkódtatásokat, melyek ezeknek az országoknak a fejlődését és az egyensúlyt megzavarták. E megrázkódtatások a nemzeté alakulás kínos és nehéz voltából származtak Közép- és Kelet-Európában. Ez pedig azt jelentette, hogy az itt élő nemzetek számára hiányzott az, ami a nyugat-európai nemzeteknél mind a valóságban, mind közösségtudatában olyan magától értetődően, olyan világosan, körülhatárolhatóan, kézzelfoghatóan megvolt. A saját nemzeti és állami keret realitása, gazdasági és politikai összeszokottság, az egységes társadalmi elit stb. Ezzel szemben Kelet-Európában a nemzeti keret valami olyan dolog volt, amit meg kellett csinálni,

helyre kellett állítani, ki kellett harcolni és állandóan félteni kellett nemcsak a meglévő állami keretek hatalmi eszközeitől, hanem a saját népeség egy részének közönyétől, s a nemzeti tudat ingadozó voltától.”

Jászi Oszkár *Magyar kálvária, magyar feltámadás* című írását 1920-ban Bécsben adta ki. Tehát mindkét idézet egy nagy nemzeti tragédia után született. Talán még megjegyezném az idézet előtt, hogy pontosan Trianon után vagyunk a Jászi-könyvvel. Idézem: „Az igazi magyar nemzeti politika tehát a mai világtörténelmi konstelláció közepette nem lehet más, mint az, hogy mindent elkövessünk úgy a magunk, mint a szomszéd államok demokratizálása és szocializálása érdekében, s arra törekedjünk, hogy velük együtt egy nemzetközi jogrendet biztosítsunk egy gazdaságilag integrált és nemzetileg autonomizált Európában. A határok kérdésének nem lesz nagyobb jelentősége, mint egy állam vármegyei, grófságai vagy kerületei között. És ez a cél nem utópia, ez a cél elérhető volna egyetlen nemzetén bátor megfeszítésével. A tízmillió magyar aránytalanul többet fog jelenteni az európai kultúrában, mint amit valaha is a 20 milliós magyarság jelentett. Gondoljunk csak a kis dán, norvég, svéd vagy svájci nemzetekre, hogy mit tehetnek a szabad és a kultúrában előrehaladó — bár számszerűleg — győne népek”.

NAGY KÁROLY: A magyar 1948-as forradalmat mintegy húszéves reformkor előzte meg. Az 1989—90-es „csendes forradalmat” Magyarországon nem reformkor, hanem olyan negyven-egynéhány év előzte meg, amely magába foglalta az idegen nagyhatalomtól való függőséget, a belső totális diktatúrát, a forradalmat és annak vérbefojtását, majd a toleránsabb, de továbbra is idegen hatalomtól függő, egypárt uralta autokratizmust. Ezeknek az évtizedeknek az embertelen rendszerei súlyosan megnyomorították az országot. A társadalom minden egyes intézménye válságos helyzetbe jutott a kormányzástól, a politikától, a gazdaságtól, jogtól kezdve az egészségügyig, a kommunikációig, a honvédelemig, a nevelésügyig, az egyházakig, a kereskedelemig, a közlekedésig és a művészetekig — és e felsorolás természetesen nem teljes. Tapasztalhatók viszont olyan válságjelenségek is, amelyek nem csak a társadalom intézményeinek elégtelen, vagy rossz működésében mutatkoztak meg — és jelentkeznek sok területen még ma is —, hanem egyetemesebben, az egyéni tudat megnyilvánulásaiban.

Amit egyik legnagyobb modern gondolkodónk, Bibó István 1948-ban az ő kora szóhasználatával „eltorzult (mert eltorzított) magyar alkatnak” nevezett, azt ma tudati válságnak nevezhetjük. A „válság” szóval azt is jelezve, hogy nem befejezett jelenségről van szó, hanem folyamatról, olyan folyamatról, ami a kiút, a feloldás, a megoldás lehetőségeit is tartalmazza.

Pszichiátriai, pszichológiai metaforával élve azt mondhatnánk, hogy a magyarság — és nem csak a magyarországi magyarság — jelenlegi tudati válság-szimptomái olyan lábadozó betegre emlékeztetnek, akit huzamos ideig erőszakosan szinte kómába dermesztve akadályoztak meg abban, hogy reálisan tájékozódjon, hogy tisztázza értékrendszerét, hogy megfogalmazza, kifejezze identitását és egyéni, közösségi érdekeit és szándékait, és aki most ismét öntudatra ébredve, a krízisen túljutva elindult — néha tétovázó, hibázó és bizonytalan, de önirányított lépésekkel — a gyógyulás útján.

A tudati válság megnyilvánulásai közé sorolhatjuk a sokat emlegetett rossz közérzetet és pesszimizmust is (hogy ez mennyire indokolt, vagy nem, az

nem teszi elhanyagolhatóvá a meglétét), meg a túlpolitizált közélet acsarkodó jelenségeit is. Veszélyes lenne, ha ez a harsányan elfogult konfrontációs stílus maradandóvá válna. Nehogy a mi korunkra is igaz legyen Bibó múltat diagnosztizáló megjegyzése. Az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem* című esszéjében (1948) írja: „Újból meg újból olyan módon vetődnek fel a döntő, az egész közösséget foglalkoztató és megosztó kérdések, hogy annak következtében a közösség terméketlen, sehova nem vezető harcokba bonyolódott és a valóságos problémákkal szemben vakká lett.”

De súlyosabb tünetei is tapasztalhatók a tudati válságnak. A tudományok még nem tudták határozottan és egyértelműen megállapítani a mások elleni és az önpusztító erőszak pontos okait. De annyi meglehetősen bizonyosnak látszik — lévén, hogy döntések, választások, szándék és elhatározás is befolyásolja pl. a „meghívott halált”, az alkoholizmust, a bűnelkövetést —, hogy az okozók közt érzelmi és tudati tényezők is szerepet játszanak. Így tehát nem kizárt: tudati válság is lehet az egyik oka annak, hogy az öngyilkosságok száma 1968 óta Magyarországon a legmagasabb a világon: 100 000 lakosból 45 (Ausztriában és Dániában 27, Franciaországban 20, az Egyesült Államokban 12 — 1988-as adatok), évente mintegy 5000 ember öli meg magát hazánkban. Az alkoholizmus arányszáma is a világ legrosszabja, 1988-ban 100 000 lakosból 67-en haltak meg alkohol okozta májzsugorodásban (Ausztriában 35-en, az Egyesült Államokban 17-en, Angliában 6-an). 1980 és 1990 között több mint 70 000 magyarországi ember halt meg öngyilkosság és alkoholkárosodás következtében. Emelkedik a bűnözési szám is. Az ismertté vált közbűncselekmények száma 1979 és 1989 között mintegy 100 000-rel szaporodott (1979: 125 267, 1989: 225 393), de egyetlen további év alatt, 1990-re újabb 100 000-rel nőtt, több mint 340 000-re, és 1991 első félévében már 206 000 bűncselekményről tudósított az illetékes hivatal, ami a tavalyihoz képest mintegy újabb 50%-os emelkedést jelent.

A lábadozó ország tudati válságából való felépülését természetesen egyéb társadalmi problémák súlyosbodása is megnehezíti. Hogy itt csak kettőt említsek: a szegények számát mintegy hárommillióra becsülik, akik közül egymilliónyi ember a létminimum alatt küszködik. (Egy személy: évi 6 450,00 Ft, lakásköltség nélkül). Fél év alatt több mint 100 000-rel emelkedett a munkanélküliek száma is: 1991. augusztus 6-án a Központi Statisztikai Hivatal tudósítása már 186 000 munkanélkülről adott számot (a munkaképes lakosság 4%-a), köztük egyre több a szakmunkás, a szellemi alkalmazott és a pályakezdő fiatal.

De az ország és a Kárpát-medence magyarsága nem csak lábadozik: vajúdik is. Kínnal-fájdalommal, de szüli új önmagát. Technológiákat sajátít el, ügyeskedik és vállalkozik; veszekszik, töpreng és tisztáz; politikai harcokat vív, szervezkedik és lobbizik; nyelveket tanul, Európában tervez és jelentőssé, becsültté teszi a magyarság nevét a világban.

Nekünk, nyugaton élő magyaroknak csak egy feladatunk lehet: könnyíteni a vajúdást, a hosszadalmas lábadozást és szülést. Kitartóan segíteni mindennek, ami a világ 16 milliós magyarsága felemelkedését szolgálja.

A jelenlegi magyarországi súlyos problémák, meg az újabb csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai magyarellenés, emberi jogellenes jelenségek ismeretében pedig fogadjuk el Bibó esszéje záró szavait: „Az a megnyugtató megállapítás, hogy az előző korszakok tévutait immár elhagytuk, nem ment fel az alól, hogy éberem ne figyeljük újabb megrázkódtatások és megakadások tüneteit is.”

ENTZ GEZA: Amit most hallottunk, valóban teljesen reális helyzetfelmérés.

Azzal együtt, hogy persze van kiút és szeretném hangsúlyozni, hogy az a világtörténelmi helyzet, amiben vagyunk, gyökeresen új. Az a bizonyos európai egység, amiről a bevezetőben a Jászi Oszkár-idézetből hallottunk, annak idején egy tudós víziója lehetett, nem egy politikusé. Nem volt ennek igazán realitása a két világháború előtt. Abban az időszakban az európai nemzetek közötti ellentétek lényegesen nagyobbak voltak. És elsődlegesek voltak az egymáshoz való viszonyuk szempontjából. Különösképpen — és megterhelve egy rossz békerendszerrel — az európai egység mind inkább mint valamiféle kulturális háttér, örökség létezett. Tényleges európai integráció csak a II. világháború utáni technológiai, társadalmi, gazdasági fejlődés következtében alakulhatott ki, amit a Közös Piac mutat. Ma már el lehet mondani, hogy a nyugat-európai nemzetek, országok között az ellentétek — amelyek igenis vannak — a rövid távú kérdésekben már akár a legkegyetlenebb acsarkodásig is elmehetnek egymással szemben. Legyen szó a mezőgazdasági termelés érdekeiről, bármilyen más gazdasági érdekről, ugyanakkor ezek a nemzeti ellentétek másodlagossá váltak az európai egység igényével szemben. Ami a piacnak az igénye, az politikai és katonai biztonsági igény is. Tehát ebben a tekintetben tökéletesen új helyzet van. Biztos háttérre van egy magyar kibontakozásnak, ami egyáltalán nem volt még megtermészetesen az I. világháború, még kevésbé a II. világháború után, amikor egy totalitárius hatalomnak a hatókörébe került Magyarország, a magyarság és a szomszédaink egyaránt. Egy nagyon lényeges kérdés van, ami az egész válságnak szerintem az elvi középpontjában állt. Az, hogy a világtörténelemben először megszüntették a magántulajdont. Minden társadalom, formálisan működő társadalom, a magántulajdonra épül, ezért, ha ez megszűnik, akkor annak összes intézménye összeomlik és akkor valóban lehet teljesen atomizálni a társadalmat. Ez nálunk azért nem sikerült teljesen. Amiben óriási szerepe van 56-nak, és ez a világban való jó hírünket is kellően megalapozta. Tehát a magántulajdon visszaállítása az az egészen kivételes feladat, amivel a civil társadalom is visszaállítható. Ez az óriási feladat, amivel szembe kell néznünk, és ennek folyamában — biztos vagyok benne — a nagyon súlyos válságjelenségek, amiket a számok is jeleztek és amiket akár másokkal is kiegészíthetünk, fokról fokra háttérbe fognak szorulni. A népszaporulatnak a visszaesése, a negatív szaporulat, vagyis a fogyás, ami egy nemzet vagy egy társadalom biológiai megtörését fejezi ki. Ez nálunk a Kárpát-medence középpontjában a legnegatívabb. Ha a széle felé haladunk, akkor fokozatosan javul. Ennek részben a magyarok is részesei, mert a Székelyföldnek a népszaporulata pl. még most is jelentős, bár a legutóbbi 10 évnek az adatait nem ismerjük. Ha a biológiai megtartóerő szempontjából nézzük a magyarok helyzetét, a Kárpát-medencén belüli aránya a magyaroknak és nem magyaroknak a XX. században lényegében nem változott. 50—50% körül van most is a magyarságunk, úgy, mint 1910-ben volt. Változtak azonban az utódállamokon belüli arányszámok. 1920-ban az arányszáma az utódállamokba került magyarságnak a kárpát-medencei magyarság 33% volt. Ma pedig 20—22% körül mozog. Tehát óriási visszaesés volt. Ami számunkra erőt jelenthet, az az, hogy mindazok a veszélyek, amik az első pillanatban a szovjet puccs sikere esetén fölmerültek, az ellenkezőjére fordultak. Most ezek számunkra óriási előnyt jelentenek, a mostani helyzetünk otthon és a térségben jobb, mint a puccs előtt volt. Ez nagyon lényeges szempont. Mindenki számára megmutatta, hogy a kommunizmus erőtartalékai végképp kimerültek. Ez kérdéses volt. Mindenki

katonai puccsot emlegett. De nem Gorbacsov, illetve nem az új világrendnek az épülése bukott meg, hanem éppenséggel a régi világrend. Ez tulajdonképpen antirendszer; a szovjet rendszer szervezett összeesküvés a társadalom ellen, ami másrészt azt jelenti, hogy minden erejét arra koncentrálja: az összeesküvést kizárja. Ha valaki elhatározza, hogy ezt a rendszert megszünteti, akkor az összeesküvőknek gyakorlatilag nincsenek esélyei vele szemben. Lehet, hogy ez nagyon egyszerű megközelítése a dolgoknak, de végül is ez történt. Az összeesküvők sem tudják az erejüket úgy összevonni, hogy egy alternatívát kínáljanak. Mindent egybevetve, a szomszédos országokban, Jugoszláviában, a jugoszláviai kibontakozásra biztosan nagyon kedvező hatással lesz ez. Az orosz törekvéseknek — azt hiszem — most egyáltalán nincsenek arra esélyeik, hogy hatékonyan támogassák a szerb törekvéseket. Abba a helyzetbe kerülünk, amikor bizonyíthatjuk a világ előtt: mi, magyarok nem a nemzeti torzskodás egyik felét képezzük ebben a térségben, hanem valóban az európai szabadságjogok megvalósításának és most már tartós meggyökereztetésének a politikáját és az álláspontját képviseljük. Ezt képviseli valamennyi magyarhatáron túli szervezet, bár nem egyszerűen etnikai szempontok alapján és nem is csak kisebbségvédő céllal jöttek létre, hanem egyszersmind az adott környezetben a demokratikus fejlődésnek, a demokratikus átalakításnak is az előmozdítói, kovászaik. Szerintem nagyon fontos, hogy ezt a tényt is a világ nyilvánossága előtt minél alaposabban tudjuk alátámasztani.

CSOÓRI SÁNDOR: Kálmán Szaboles néhány nappal ezelőtt elmondta, hogy a papoknak sok idő kell; mosolyogtam magamban, mert az jutott az eszembe, sajnos, az íróknak is sok idő kellene. Annyi mindent kellene folyton újra értelmezni, megvilágítani, hogy az idő az mindig kevés. Tegnap többen is megkérdezték tőlem, éppen Entz Géza előadása után, hogy az én előadásom sokkal pesszimistább volt, az övé sokkal derülátóbb. Miért? A következőt mondtam erre. Kicsit olyan helyzetben vagyunk, mint Robinson Crusoe, amikor a hajótörést elszenvedte és kivetődött a szigetre, ahol elkészítette a maga leltárát. Azt mondja: az rossz, hogy tönkrement a hajó, elsüllyedt, de az jó, hogy élek. Az rossz, hogy itt nincs semmi körülöttem, de süt a nap, majd találok valami gyümölcsöt stb. Nem akarom tovább mondani ezt a hasonlatot. Magyarországon valóban óriási változások vannak. Nekünk ezt a robinsoni naplót kell elkészítenünk és megneveznünk: ez rossz, ez jó. A kérdés csak az, milyen alapon akarjuk ezt a különös lelkiállapotot és a valóságot megközelíteni, vagy egy nagyon egyszerű leltárkönyvet akarunk-e készíteni vagy egy sokkal drámaibbfeszültségeken alapuló valóságot akarunk megismertetni magunkkal, amelyik előkészít bennünket folyamatosabb katarziszokra, s ezáltal nagyobb lelki teljesítményekre is. Tudniillik az igazi baj az országgal az, hogy nem képes igazi lelki teljesítményekre.

Hogyan lehet felszabadítani magunkból azokat a lelki képességeket, amelyekkel nagyobb dolgokra vállalkozhatunk, hiszen csak a saját életünk anyagából tudunk gazdálkodni, nem máséból. Ezt lehetett valójában tapasztalni az utóbbi időkben: hogy gazdaságilag talán előbb fölépülhet egy ország, mint lelkileg. Itt történt a nagyobbik baj, a lelki felépülésünkkel, és én ezért beszélek kicsit drámaibban mindig, mert az a véleményem, ha nem tudjuk a valóságot abban a maga teljességében megragadni, ahogyan van, akkor téveszméket fogunk fölnövesztetni. El fogjuk hinni az illúziókat, hogy nagyon könnyen meg

minden. Többen tudjuk azt, amit sokan mondanak manapság, hogy gazdaságilag ilyen és ilyen dolgok már elindultak, már folyamatban vannak. Ezt nagyon fontosnak tartom, de ha egy ország lelkileg nem tud megújulni, fölépülni, akkor baj van. Ismerjük a példát: van, aki felépíti a maga házát, az gyönyörű is, de rossz lélekkel lakik benne.

Most itt van szerencsére Entz Géza, aki politikus; én író akarok maradni. Lehettem volna politikus — bocsánatot kérek, hogy ezt elmondom itt — talán nem is illik; akár képviselő, akár más lehettem volna Magyarországon. De tudatosan nem választottam ezt az utat, azt éreztem, hogy az elkövetkező időkben muszáj, hogy a politikát és az irodalmat szétválasszuk. Ahogy az államot és az egyházat szétválasztják, ugyanúgy a politikát és irodalmat is szét kell választani Magyarországon, hiszen a kettő túlságosan ki volt szolgáltatva az elmúlt korokban egymásnak. Akkor is szükséges, hogy az új valóságot meg tudjuk közelíteni — mert ne felejtsek el, hogy vannak korszakok, amikor nagyon nehéz megközelíteni a valóságot — illetve megteremteni, mert sok illúzió, sok tévedés vezet ehhez a teremtéshez is. Nekünk még hosszú ideig egy drámai valóságteremtést kell eszményinek tartanunk. Miért? Jobban meg tudom értetni önmagammal, tudniillik a nyugati ember civilizációjában él. Mi már nagyon régóta drámában élünk odahaza, 1945 után folyamatos drámában. Azt hisszük, hogy mi ebből egyszerre ki tudunk lépni? Nem tudunk még sokáig kilépni belőle. Ha nem ennek a drámai logikának az alapján gondolkodunk, akkor egy olyan megoldhatatlan helyzetbe jut az ország, mint amilyenbe most jutott. Azt gondolom, a lábadozás Magyarországon nem fog végbemenni, hogyha nem egy nagyon mély és nagyon bonyolult valóság megközelítése szerint ítéljük meg a helyzetet. Egy példát mondok: mi történt a magyar pártosodással? Az történt, ugye, hogy kialakult: van kormánypárt és van ellenzék. Ebből nagyon primitíven az a logika következett Magyarországon, hogy hát a kormánypártnak dolgoznia kell, mindent meg kell csinálnia, az ellenzéknek meg kritizálnia kell. Ott volt a kerekasztal-tárgyalás lehetősége még a pártosodás előtt. Ezen a kerekasztal-tárgyaláson mindegyik pártcsíra, vagy azok, akikből később pártok lettek, részt vettek. Ezen a kerekasztal-tárgyaláson kellett volna megegyezni abban, hogy együttesen hogyan fogjuk elhordani, hogy fogjuk eltüntetni a romokat. És ebben mindenkinek, akikből majd később ellenzékiek lettek, részt kellett volna venniük. Nem ez történt. Nem arról volt szó, mint 1945 után, hogy közösen hordtuk el a romokat. Hanem, aki kormányzó párt, az vigye a talicskát, vigye, hordja el a romokat, s az ellenzék pedig kritizálja, hogy nem jól tolod a talicskádat. Ez van Magyarországon. Tehát az a rossz helyzet, ami kialakult, nemcsak a kormányzat számláját terheli, hanem az ellenzékét is. Nagyon komolyan terheli, de ezt sem a hazai, sem a nyugati újságok nem hajlandók tudomásul venni. Miért nem hajlandók? Azért, mert egy rossz megközelítésű valóságmódszert akarnak, nem egy igazit. Mert ha azt a drámai megközelítési módot és módszert alkalmazták volna, hogy a valóság megközelítése sokkal bonyolultabb egy olyan világban, mint amilyenben Lengyelország, Magyarország, Csehország él, akkor abban a pillanatban filozófiailag értékelnék a helyzetet. De itt a publicista valóságmegközelítés érvényes, és azáltal hazugsághazugságra halmozódik. Nekünk éppen azért kell ahhoz ragaszkodnunk, hogy ne a publicista valóságot, hanem egy mély, lélektani, történelmi, politikai elemzésen alapuló valóságot próbáljunk megteremteni. Entz Gézával ezért vitatkoznék egy csomó dologban. Mert nem olyan egyszerű a remény se. A remény is teli van remény-

telenséggel. Mi megtanultuk a 40 éven át, hogy reménytelenül is reménykedjünk. Ez új helyzet, új lélektan is bizonyos értelemben. Németh László mondja gyönyörűen: „Marathonnál is a reménytelenség győzött”.

Nekünk ebből a lelkiállapotból kell most újra kibontakoznunk, ebből kell új valóságot teremtenünk.

Azt mondtam az elején, hogy az irodalomnak és a politikának külön kell válnia. Miért? Mind a kettő, mind a politika, mind az irodalom meg akarja változtatni a valóságot, de mindegyik másként. A politikának ahhoz, hogy meg tudja változtatni a valóságot, hatalomra van szüksége, mert másképp nem tudja megváltoztatni. Az irodalom, amelyik meg akarja változtatni a valóságot, annak nem hatalomra, annak az igazságra van szüksége, mert hogyha hatalomra akar jutni, abban a pillanatban elveszített mindent. A különbséget tehát értik? Én teljesen bent vagyok a kormányzó pártban rokonszenvennival, de nem vagyok hajlandó még a barátaimmal szemben sem elfogadni, hogy olyan egyszerű az a magyar valóság, mint amilyenek a kormánypárti barátaim vagy a kormányon levő barátaim állítják, mert akkor meghazudtolnám az irodalmat és a valóságot. Arról van szó, hogy ennek a kettőnek a feszültsége adja az igazi igazságot. Gondoljuk meg, ha Kreon és Antigoné nem feszül egymásnak, hogyan tudnánk mi átélni az igazságot? Tehát nem egy publicista valóságot kell ismerünk; még hosszú ideig egy drámai igazságot, és hogyha erről lemondunk, lemondunk arról, hogy az igazi elemzéseket elvégezzük, az igazi diagnózist meg tudjuk állapítani. Nincs diagnózis, ha nem ebből indulunk ki.

BÁNKÚTY GÉZA: A lábadozó országhoz Csengey Dénes könyvét olvastam el, a *Mezítalás szabadságot*. Mivel hogy én Magyarországra először csak 1988-ban tudtam visszamenni, meg akartam tudni, mi van ma Magyarországon lelkileg, hogy lehet ehhez az országhoz ma hozzáállni, hogy lehet ennek az országnak segítséget nyújtani, hiszen a mi életünk, az én életem, mint magyaré, 1956-ban befejeződött. Én ott maradtam 1956-ban, nem tudtam tovább menni azokkal a Kádár-féle gazdasági vagy politikai dolgokkal. Teljesen ki voltam kapcsolódva abból, amit Csoóri Sándorék, az írók és a szellemiség Magyarországon csinált. Mi itt próbáltunk politikát is csinálni, de elsősorban meg kellett mindnyájunknak a magunk sorsát alapozni. Egy új életet, egy új országot találni és közben vigyázni, ne felejtjük el, honnan jöttünk. Csengey Dénes olyan gyönyörűen vázolja a mai magyar gondolkodást, hogy mindenkinek ajánlom, olvassa el a könyvet. Van egy rész arról, hogy nagyon sok mindent meg kell bocsátani odahaza. Én eljöttem 1956-ban, nekem nagyon nehéz a megbocsátás sok mindenben.

Megértem azt, hogy voltak emberek, akiknek szükségük volt, sőt akiknek muszáj volt a Kádár-kormánnyal — ha nem is együtt, de mellette funkcionálni. Megértem azt is, hogy voltak emberek, akiknek be kellett lépni a kommunista pártba és egész addig, ameddig a nemzeti érdekeket szolgálták, meg is bocsátok nekik. És rettentően tisztellem azokat a magyarokat otthon, akik nem görbültek meg.

Antall József mondta, hogy ő 15—16 millió magyarnak az elnöke. Tehát úgy érzem, az én elnököm is, s ha az enyém is, akkor talán mondhatok egy-két szót. Türelmesnek kell lenniük az otthoniaknak és mi nagyon kérjük a magyar kormányt, hogy igenis legyenek türelmesek, ne csak azt mondják, hogy mi hozzájuk tartozunk, hanem ők is próbálják megérteni azt, hogy mi elszakadtunk,

mi ott hagytuk hazánkat 1956-ban. Mi azok a magyarok maradtunk, akik 1956-ban voltunk. Nem vagyunk nagyobb magyarok, mint a maiak ott, de talán sovínisztábbak, irredentábbak. Nehéz elmagyarázni, hogy tudtunk itt magyarok maradni. Nehezen lettünk amerikaiak, németek stb. Én csak azt kérem az ott-honiaktól, hogy dolgozzanak velünk, ismerjenek meg bennünket, és ha akarják, kérjék a segítségünket.

NAGY KÁROLY: Végig úgy éreztem, ma reggel is, konferenciánkon is, de tulajdonképpen évek óta, hogy szinte egy új nyelvújítás korát éljük. A régi fogalmak nem megfelelőek, újra fogalmazzuk valóságainkat, de nemcsak mi. Ennek egy kis humoros változata a New York Timesben jelent meg. Gorbacsovot ábrázolják itt, amint azt mondja, hogy: Hazudtunk reggel: hazudtunk délben, hazudtunk este, hazudtunk minden hullámhosszon, hangzott el 56-ban. Minden szó hazugság volt és hazugság némely szó még ma is, hogy újra kell fogalmaznunk a valóságainkat.

Elhangzott tegnap néhányunk között: baloldal, jobboldal. Ez mi? Benne vannak a moldvai katolikus magyar csángók? Vagy nem? Amikor erről beszélünk, mi az, hogy populizmus? Manapság nagyon szidják, hogy populista. Bibó populista volt. A populizmus azt jelenti, hogy népi. A népi jelenti még azt, hogy paraszt vagy már a polgárt is jelenti? Mi az, hogy polgár? Az arisztokrata polgár is? Polgárosodás. Mi az, hogy szociálliberalizmus? Kezdenek játszani ezzel a szóval. Van nem szociálliberalizmus is? Mi az, hogy nemzetiség, kisebbség, közösség, filiszter, állampolgár? Mi az, hogy népi verzus urbánus? Ugyanúgy, mint ahogy mi volt az, hogy népi demokrácia? Ez olyan, mint a zsűribizottság. A demokrácia azt jelenti, hogy népuralom, verzus másféle népuralom. Fogalmazzuk önmagunkat, fogalmazzuk szavainkat, egy új fogalomrendszert is kell alkossunk ahhoz, hogy a jövőnket — ahogy Csoóri Sándor is mondta — úgy tudjuk majd elképzelni, hogy azt artikulálni is tudjuk, vállalni is tudjuk tehát. Mellé tudjunk állni. Szavakban kezdünk élni, úgy, hogy az az érzésem, amikor ezeken az elemzéseken keresztül megyünk, akkor a számok mellett a fogalomrendszer is nagyon fontos. Mint ahogy az egyik fiatal felhozta azt a kérdést, hogy a magyarságtudatunk itt külföldön mit is jelent. Ha képesek vagyunk megfogalmazni, az már jó dolog, a kettős identitástudat; máris kicsit megnyugszik a lélek, mert akkor el tudja fogadni — ez nem skizofrénia?

ENTZ GÉZA: Ha bárkiben az a benyomás keletkezne, hogy alapvető elvi kérdésekben Csoóri Sándorral vitatkozunk vagy hogy én nem értenék vele egyet, akkor kijelenthetem, az ő elemzésével Á-tól Z-ig egyetértek, tehát amiket elmondtam, nem is vitának szántam.

Egyik dolog az, hogy valóban, a politika gyakorlati tevékenység, cselekvés és ez más horizonton működik, más a terrénuma, mint a kultúrának, az irodalomnak. Tehát ennek a kettőnek a megközelítési módja, szemléletmódja természetesen különbözik és amikor helyzetünket elemezzük, akkor a politikusi oldalról meg kell keresni azokat a szilárd pontokat, amikre egyáltalán építeni lehet. Azokat a vicik-vacak dolgokat, körülményeket, amiket Robinson is leltárba vett. Ez az egyik dolog, de azért szerintem a politikához — ahhoz, hogy az valóban jó legyen — vízió is szükséges (persze, a vízió lehet rossz is és lehet jó is). Olyan távlatnak a belátására is szükség van — látva az összes akadályokat és nehézségeket is —, amely a napi cselekvésen messze túlmutat. Ha ez nincsen

meg, akkor nem tudjuk a napjainkat se beosztani, és jó és rossz választási pontok között különbségeket tenni. Azt szeretném még egyszer hangsúlyozni, hogy a világtörténelmi koordinátarendszer megváltozott, tehát ezt tartom az egész dologban számunkra alapvető pozitívumnak. Az összes nyavalyánk aztán persze megvan. Mondtam, hogy történelmi mélypontra vagyunk, történelmi mélypontról indulva kell egy új országot fölépíteni, egy új államalakításnak a feladatát megvalósítani, ami talán még a IV. Béla-féle rekonstrukciónál is nagyobb feladatot jelent a mostani helyzetben.

CSOÓRISÁNDOR: Magyarországon a 89-es esztendőben igazi forradalom nem zajlódhatott le azért, mert 56-ban már egyszer lezajlott. Még egyszer nem lehet. Az 56-os forradalmat a világpolitikai erők buktatták meg, úgy akadályozták meg, hogy kiteljesedjen. Mindnyájan ismerjük azt a táviratot, amelyet Dulles küldött Titoéknak, megnyugtatva az oroszokat, hogy nyugodtan csináljátok csak, amit akartok, nem akarjuk a státus quót megbontani. Ugyanúgy azok a forradalmak, amelyek a Szovjetunió nagyjábólí térdre esése közben zajlottak le a 89-es, 90-es esztendőkben, azok ugyancsak bizonyos értelemben a nagy világpolitikai erők következtében nem válhattak — szerencsére — véres forradalmakká. Ami a térségben, Csehszlovákiában, Kelet-Németországban, Bulgáriában, Lengyelországban, Magyarországon stb. lezajlott, az ennek a fegyelmzett világpolitikai helyzetnek következtében jöhetett létre. Ezek a világtörténelemben eddig szokatlan forradalmak voltak. Gondolják meg, az 1848-as európai forradalmak egészen másak voltak. Azok csakugyan forradalmak voltak. Forradalomként söpörtek végig Európán. Ezek most egyszerűbben söpörnek végig. Ezért tévedtek a puccsisták Oroszországban. Nem vették tudomásul azt, hogy most ebben az új, különös forradalmi szakaszban a népek fogják meghatározni a forradalmat, nem fegyverrel, hanem úgy, ahogy Csehszlovákiában, Kelet-Németországban, Bulgáriában. Persze mindenütt van egy kevés áldozata, de most az orosz nép döntötte el, akárhogy is, hogy ez a változat így jöjjön létre.

Nyilvánvalóan attól ijedtek meg a katonák, hogy arra számítottak, majd a nép melléjük áll, s nem a katonaság fog a nép mellé állni. Kiderült, hogy a nép nem áll melléjük. Mi következik ebből? Az, hogy a forradalom nem az utcákon zajlódik le, hanem a lélekben és a tudatban. Ahogyan egy absztrakt háború zajlott le 45 után egészen mostanáig a világon — mert az eredménye ugyanaz lett, mint a másik háborúknak volt. Szovjetunió tönkrement gazdaságilag ugyanúgy, minthogyha legyőzték volna egy háborúban. Aki járt a Szovjetunióban — én jártam —, látta azokat az üres boltokat, azt az elképzelhetetlen szegénységet, ami pontosan arra hasonlított, ami az I. világháborús, a II. világháborús Szovjetuniót, Oroszországot jellemezte. Ugyazaz a szegénység, mert az amerikaiak — akik egyáltalán harcoltak az úgynevezett hidegháborúban az oroszok ellen — rákényszerítették Szovjetunióra a fegyverkezést. Minden fegyver elkészült, ami alkalmas lett volna ahhoz, hogy a III. világháborút lefolytassák. Minden fegyver. Igen ám, de azért, hogy ezek a fegyverek elkészüljenek, rettentő nagy anyagi áldozatot kellett hozni. Az anyagot kivonták, a munkaerőt kivonták, elvonták az élelmet az emberek elől. Tehát ez a háború lezajlott, az áldozatok nem olyan halottak, mint a II. világháborúban — lélekben haltak meg az emberek. Absztrakt háború zajlott le. Mi következik ebből? A forradalmak is ennek következtében picit absztrakt forradalmak a régiekhez hasonlítva. Ma-

gyarországon is éppen ezért elsősorban lelki megújulásnak kellett volna bekövetkeznie. Itt kellett volna a nagy változást megcsinálni, de miután erre nagyon kevés lehetőség volt, még mindig egy kicsikét a naturalistább politika eszközeivel hajtottuk végre a forradalmat.

Higgyék el nekem, ha mondjuk egy olyan hang szólalt volna meg a Magyar Televízióban, amilyenén most Entz Géza egy pillanatra szólt magáról, tehát ha ez a hang szólalhatott meg odahaza, Magyarországon, a magyarság magára ismert volna, és megrendült volna és mindent el tudott volna végezni. Nem szólalhatott meg ez a hang Magyarországon, s mindaddig, amíg nem szólalhat meg, nem fog megújulni a nép. Politikai harcok lesznek, mert amíg egy nép nem ismer saját magára, az érzelmeire, addig nem tud megváltozni. Csak az a nép tud megváltozni, amelyik ismeri önmagát. Ha ez nem történik meg, nagyon sokáig kell még harcolni, s lehet, hogy ebben jobban el fogunk kopni, mert már forradalom után, egy elmulasztott lelki forradalom állapotában élünk. Ezt tudnunk kell, és tudnia kell a politikának is. Sajnos, ehhez el kellett volna foglalnunk ugyanúgy a televíziót, mint ahogy háborúkban vagy forradalomban elfoglalták. Ez nem történhetett meg Magyarországon. Amíg ezekhez nem jutunk el, addig csak nyüglődni fogunk, mert Nyugaton a New York Timestől kezdve a legtöbb külföldi lap a saját maguk által megszokott fogalmakat engedték szétszűrni a világban, ez éltette azokat a régi fogalmakat, amikről beszélt Nagy Károly is. Ez éltette és nem engedte, hogy új fogalmak, új érzelmek jöjjenek elő. Mert micsoda óriási energiára lett volna szükség ahhoz, hogy ne a régi módon történjenek a dolgaink. Tréfával szólva: ha egy házasságban megromlik valami, akkor az első pillanatban mindjárt azt mondják, „hova a francba tetted a sótartót?” Már ezen elkezdődik a veszekedés, pedig itt arról van szó, hogy nem szeretik egymást, s nem a sótartóról. Ez van Magyarországon is. Majdnem ugyanolyan politikai, lelki, szellemi helyzet van, mint Jugoszláviában, ahol horvátok, szerbek stb. egy elintézetlen „egységben” éltek. Ezt nem tudtuk feloldani. S mindaddig, amíg nem tudjuk feloldani, addig arról lesz szó, hogy hova a francba tetted a sótartót. Erre megy el a nemzeti erő — nem pedig az összefogásra. Tehát Magyarországon az ellenzékiesség és a kormánypártiság rosszul alakult ki. Ez már akkor nyilvánvalóvá vált, amikor a kerekasztaltárgyaláson mindenki együtt volt és két ellenzéki párt nagyon ügyesen — amikor nagyjából meg kellett volna egyezni — fölkelt, otthagya a kerekasztaltárgyalást. Utána gyorsan kiírta a népszavazást. Történelmi időkben százezer ember megszervezésével. Azt kérdezték a járókelőktől, akarod, hogy a kommunizmusnak vége legyen? Azt mondta: természetesen. Akkor írj alá, hogy népszavazás. Tehát nem a meggondolás, nem a megfontolás, nem a mélység, nem az érzelmek, nem a történelem újraalkotása számított, hanem a politikai megújulás. Politika még nem újított meg egy nemzetet sem, csak egy nemzet tud megújítani egy politikát.

SAS MÁRTON: Ismét úgy látszik, legalábbis számomra, hogy Magyarországot most már csak a zseben keresztül lehet öntudatra vinni. Tehát a talicskatolót most jelen pillanatban az érdekli, hogy mennyit kap a talicskatolásért. A politikusnak az a dolga, hogy valamilyen formában meggyőzze, érdemes tolni a talicskát és ezért talán holnapután többet kapsz egy kicsit. Most az írónak, a léleknevelőnek talán figyelni kell a politikust és arra hatni, hogy időben a tartalom is megváltozzon. Ne csak a talicskatolás legyen a lényege. Különben

úgy járunk, mint az öreg mexikói, aki mindennap hozott egy talicskát és a vámőrök keresték, mit hoz. Valamit csempész. — Ide figyeljen! Ugye maga csempész valamit? Mondja meg, mit hoz ide át? Azt mondja a mexikói: — A talicskát.

Máskülönben nem érünk semmi célra.

PAPPLÁSZLÓ: Ha a helyzetelemzés az istenszolgálat keretében történne, akkor kellett volna választani egy textust, ami megvilágítja a mondandót. Gondolom, nagyon ide illene, mondjuk, hogy Mózes kivezette a népét és megtette a csodákat. Elválasztotta a tengert, és minden. Ott vannak a pusztában és akkor lázadoznak, hogy de hát hol vannak a húsos fazekak. Most azonnal, mert hát, ha a szabadság kitört, akkor a jólétnek is ki kellett volna törni. E körül folyik az elégedetlenség és a rossz közérzetnek a megnyilvánulása. De nem lehet a két dolgot kettéválasztani, hogy majd ha közérzetileg, meg a tudatunkban felépültünk, akkor hozzálátunk építeni az országot. Ez naponta és lélektől lélekig történik. Megtesszük a magunkét, ettől a tudatunk javul, ettől kapunk ösztönzést arra, hogy újabb lépést tegyünk és ennek kell, ennek az egészséges egyensúlynak kell lejátszódnia mindennap és minden emberben.

BALOGHTAMÁS: Első az Európa-ház. Itt szóba került, hogy már 70 évvel ezelőtt is téma volt. Mi nyomtattunk román bibliát, nyomtattunk szlovák lapokat és látjuk, hogy mi lett belőle. Hogy fog ez most kialakulni? A határok nélküli Magyarország még mindig olyan erős gazdasági szívóhatást fejt ki, hogy a környező népek mind bevonulnak. Mindegyik biológiailag — úgy veszem észre — jelenleg egészségesebb, mint a magyar. A századfordulóra 9,5 milliót jósolt Fekete Gyula. Mi lesz velünk? Megmarad Magyarország?

A másik kérdés: Mikor lesz egy egészséges, a szabadságot megfélemező sajtótörvény?

Harmadik kérdés: Augusztus 14-én jóváhagyták a kárpótlási törvényt. Nesze semmi, fogd meg jól valami. Az ötmillió forint a határ. Persze, ezt úgy kell érteni: a 10%-a. Ez egy olyan megfordított békekölcsönszerűség. 10%-át beválthatja a polgár valamilyen üzletre és névértékre és bemutatóra szól. El is adhatja, de csak 1—2%-ot kap érte. Mi lesz, hogyha a spekulánsok fölvásárolják ezt? Ezek a nagy vagyonok összegyűlnek a spekulánsok kezében. És hogy áll a kárpótlási törvény hozzá az egyházi vagyonhoz? Semmit sem olvastam a 50 oldalas kiadványban erről. Mi lesz az egyházi vagyonokkal? Ez valahol hátul lesz elintézve? Vagy az egyházi vagyonokat elfelejtjük?

BOJTÁR SÁNDOR: A lábadozás, reméljük, remény az optimizmusra. Az orvos, ha ott áll a beteg ágyánál — az országnál —, akkor nemcsak az előzményeket nézi meg. Nemcsak — röviden, vázlat szerint fogom mondani —, hogy szimptomatikus, pszichiátriai, pszichológiai okai vannak-e ennek a dolognak, vannak organikus problémák is, amelyeket nemigen vettünk figyelembe, hiszen a kereskedők és a politikusok a felszín, a felépítmény alapján dolgoznak. Csak egy szóval mennék vissza, hogy a nagy orosz hazugság többek között Liszenkóban is megnyilvánul, aki azt a gondolatot vetette föl, hogy manipulációval is lehet embert változtatni. Eljutottak ahhoz a költői gondolathoz, hogy szovjet állampolgárt lehet nevelni, a szűzföldek természetét pedig lehet biztosítani. Hát mi történt? A legrészegebb nép lett a szovjet állampolgárból és a szűzföldek nem teremnek. Amikor a nyugatiak, Flesor és Kuch a molekuláris biológiának az

alaját megtalálták, titokban, mert az ideológiába nem illett bele, Moszkva a legnagyobb genetikai intézetet állította fel, ami persze nem tudott még működni. Magyarországon olyan kontraszelekció volt, hogy úgy öltek bennünket, mintha annyian lennénk, mint a kínaiak. Nagyon sokan kijöttünk, pedig az első kivándorlás biológiailag nem viselte meg annyira az országot, talán még a tatárjárás sem, mint ez. Az alkoholhoz és a Nagy Károly-féle adatokhoz hozzá szeretném tenni: a környezetártalomnak a felszívódása, az ólom olyanná teszi az embereknek a gondolkodását, hogy valószínű, hogy a társadalom egy rétegét, mint slamot — sajnos, így nevezem — majdnem leírhatjuk. Moszkva ezt meg tudta csinálni, miután a tudatunkat nem a lét szabja meg, hanem a biokémiai, biológiai, molekuláris biológia szabja meg még a skizofréniát is. Ma már tudjuk. Ezt is elnyomták Magyarországon, az orvost, a tudományos pszichiátriát. Az orvostudományban kb. 75 évvel a világszínvonal mögött áll Magyarország. Az pl. hogy az emberek gyógyteákat isznak és az is ólommérgezett néha. Hisznek a szektákban, hisznek mindenféle olyan dologban, amik megint egy biológiai csökkent értékűséget jelenthetnek. Ezt láttuk az íreknél is. Nem szégyen. Ők is belátják, hogy az alkoholizmusnak egyik oka egy genetikai változás. Van-e esetleg a kormánynak olyan elgondolása — persze ez vonatkoznék a mi egyéb népeinkre és a Kárpát-medencében, még az oroszokra is —, hogy biológiai és genetikai értékelést végeztessen? Ilyen alapon lehetne tudományosan megközelíteni olyan kérdéseket, amelyek fontosak. Nem minden esetben, de csak próbaként. Hiszen az ottani mérgezésekbe kb. évente 900—1000 ember hal meg, és nem tudjuk azt a mennyiséget, akik még ki vannak téve a terratogén és a mutagénisztikus elváltozásoknak. Voltam olyan ülésen, ahol próbáltunk ilyen vizsgálatokkal foglalkozni. Kiderült, hogy nemcsak hogy lemenő a mi népünknek a biológiai tudata, hanem megvan ennek a biológiai és a genetikai oka is. Ezek vizsgálatával — szerintem — ugyanúgy kéne törődni, mint a gazdasági és egyéb kérdésekkel.

CSOÓRI SÁNDOR: Úgy érzem, hogy félreértés van közöttünk. Ha valaki a szavaimból azt érezte meg, hogy én szét akarom választani a lelki és a gazdasági dolgokat, az téved. Én csak azt mondom, hogy mint ahogyan egy drámában van egy pillanat, ahol átfordul a dolog és igazi katarzisz lesz, azt kellett volna megélnünk. S ezt nem éltük meg, s mindaddig, amíg nem éljük meg, hiába beszélünk gazdasági dolgokról. Azt is elmondtam, lehet gazdaságilag is fejlődni, de vajon milyen ország leszünk lelki gazdagodás nélkül? Hány olyan embert ismerünk, aki jómódban van és füttyöl arra, hogy ő kicsoda, micsoda. De hogyan megyünk be Európába? Az önértékünkhez hozzá fog tartozni — ha Európába betagozódunk —, történelmi múltunk is. Igenis kulturálisan, stílusban úgy kell megjelennünk, hogy ne érjen bennünket az a vád, ami 1867 óta folyamatosan tönkretett bennünket. Mert a magyarságnak rettenetesen rossz képe volt. Most már talán nem annyira, de újra visszatérhetnek a rossz jelzők ránk. Mi magyarok azt szeretnénk, ha a bartóki színvonalon jelenhetnénk meg abban a bizonyos új Európában. A megszenvettségünk igenis megindokolná. Nekünk ezt a célt kell kitűznünk. Csak akkor sikerülhet, ha a lelki energiáinkat is mozgathatjuk, nemcsak a gazdasági energiáinkat.

ENTZ GÉZA: Egészen röviden: abszolút optimista vagyok abban a tekintetben, hogy a nyugat-európai — egyre jobban amerikanizálódó — fogasztói

társadalom vagy annak valamilyen formája Magyarországon relatíve hamar meg fog valósulni. Ebben vagyok optimista — és ezt nem tartom jónak. Ez nagyon rossz. A nyugati társadalom és a nyugat-európai társadalom is lelki válságban van. Nekünk nem az a célunk, hogy abba a lelki helyzetbe kerüljünk, mint vannak akár a németek vagy a franciák, vagy az angolok — pláne. Ezt sajnós én olyan realitásnak érzem, amiből nem fogunk tudni kimaradni.

Nekünk nem az a bajunk, nem az a problémánk igazán, hogy nem fogunk fölemelkedni és nem leszünk gazdagok. Azok leszünk, annak az összes átkával együtt. Nekem ez a személyes véleményem ezzel az üggyel kapcsolatban. Sajnós, nem a bartóki magaslatokat fogjuk képviselni és nagyon ki vagyunk téve pontosan ennek a lélektani nyomásnak. Tehát annyira valóban megtört a magyar nemzet, hogy igen nehezen tudom elképzelni, hogy példaadó legyen. S ebben pesszimista vagyok. De talán karakteres nemzet lehet.

NAGY KÁROLY: Mindannyian ismerjük azt a könyvet, aminek az volt a címe: *Tisztító vihar*. Most ez nem volt. Nem volt tisztító vihar. Ha tisztító vihar van, az elsöpör embercsoportokat, intézményeket, újságokat stb. Ez most nem történt meg. Ez az iszonyatos lábadozás, ami együttal vajúdás is — én úgy látom — együtt kell történjen azzal (mintha egy lassított felvételt néznénk), amikor egy forradalom lassan-lassan elkezd lejátszódni, de közben kínlódunk. Valahogy így tudnánk értékelni azt a szörnyű állapotot, amiben ők is élnek és mi is látjuk, hogy a jó és a rossz nem alternatíva. Én nem látok köztük alternatívát — is-is. Együttél az, ami még és már rossz azzal, ami — mert olyan is van már — jobb vagy jó. Ez nagyon nehéz állapot szerintem a magyarság történelmében. Kard ki kard, meghódítjuk a Bastille-t, és attól kezdve kész vagyunk. Nem vagyunk kész. Ezt most úgy kell elvégezzük, de mi is itt külföldön, hogy lassan-lassan, kínkeservvel kivajúdva. Sajtótörvény. Egy kicsit még az az érzésem, hogy nagyon sokan úgy gondolkozunk, ahogy azt korábban megtanították nekünk. Lesz sajtótörvény, attól kezdve mindenki azt fogja írni, ami igaz. Hát szabadságban ilyen nincs. Mert ezt is meg fogja írni, meg azt is, meg annak az ellenkezőjét is. Szeretjük — nem szeretjük, ez a szabadság. Akinek nem tetszik, ne vegye meg azt az újságot, akkor majd az az újság tönkre megy. Van kontraszelekció is, de ízlés is van. A felelősség, az az érzésem, mindannyiunké. De még a mienké is itt külföldön. Mert a mi szavunk is most már számít és egyre jobban számít. Azért tartottuk meg a magyarságunkat itt, hogy a 16 milliós nemzetünknek a rendelkezésére bocsássuk. Ha mostantól kezdve meghallgattatást talál. Fel lehet vezetni, artikulálni lehet stb., akkor ez is részt vehet a vajúdásban. Ha nem, hát akkor továbbra is azt fogjuk csinálni, amit eddig. Szerencsésnek tartom a szerencsétlenségünkben, hogy a parlamentünk is és a kormányunk is tele van olyan értelmiséggel, akiket nem politikai iskolákon oktattak ki, hogy hogy kell politizálni, hanem az irodalom oktatta ki és a művelődéstörténet oktatta ki stb. Történészek, intellektuelek. Más gondolkozást hozhatnak. Ebben van negatívum is, mert szakmailag azért nem úgy politizálnak, ahogy néha kellene. Ezt láthatja mindenki. Igen ám, de ahogy Bibó is fogalmazta, a politika és a politikacsinálás etikája erkölcsös politika. Ezt hiányoljuk itt is. Nem azért csinálja Bush ezt, meg azt, hanem azért, mert az az emberség. Ahogy Bibó fogalmazta: a demokrácia, a forradalom és a politika legfontosabb feladata mégiscsak az, hogy az uralom, a hatalom jelenléte egyre csökkenjen. Ne érezzem úgy, hogy én fölöttem bárki hatalmat gyakorol. Gya-

korolja ezt a bibói módszert az értelmiség és a parlament is és a kormány is. Akkora ázsióját teremtettük itt, hogy állandóan Antall Józsefezünk meg Göncz Árpádozunk, meg kormányozunk, meg parlamentezünk. Az egy szolgáltatási szerv, meg követség. Követség? Azért van, mert kell, hogy legyen. Mint a posta.

ENTZ GÉZA: A sajtótörvényt is felhoztad példaként. Ezt mi nagyon fontosnak tartjuk, hogy legyen. Ha a parlament elé kerül, azt várhatjuk, hogy adáz vitákat fog kiváltani az ellenzék oldaláról. Erre nincs szükség — mondják — mert ez a sajtószabadságot korlátozza. Valójában akkor, amikor a hatalomgyakorlás egyik módszere az inszINUÁCIÓ, ami eluralja a sajtót — éppen azért, mert nincsen törvény — nincsenek meg a törvényes keretek és a felelősségrevonásnak a lehetősége. Ez alapvető fontosságú dolog a magyar politikai élet stabilizálódása szempontjából.

HÓGYE MIHÁLY: Több mint 50 esztendeje nem Magyarországon élek, de borzasztó szívügyem az, ami Magyarországon történik. Nagyon elkésérítő számomra, hogy állandóan a gazdasági kérdéseket tesszük előtérbe. Az elmúlt évtizedek következményei azon a téren a legsúlyosabbak, amiket az embereknek a gondolati és a lelki világában elkövettek. Sajnos, ezen a téren látok a legkevesebbet arra, hogy a kormány vagy a hivatalos körök valamit próbálnának tenni.

Két dologról van szó elsősorban. Az egyik az erkölcsi, a másik a néppusztulás és az ezekkel kapcsolatos dolgok.

Az erkölcsi kérdéseket nem lehet törvénnyel és bürtönnel megoldani. A néppusztulást nem lehet orvosilag, biológiailag és környezetvédelmi úton megoldani. Két lényeges dologról van szó. Az egyik az erkölcsi nevelés az iskolákban, a fiatalság között. A másik a nép gondolatvilágának a formálása. Ki képes erre? A szellemi életnek egy bizonyos vezető rétege. Mit tett a kormány eddig? Van-e elgondolása arra, hogy lehetőséget nyújtson, segítse azokat, akik ezen a téren próbálnának, szeretnének valamit tenni?

ABELOVSZKY ERZSÉBET: Rettenetes sorsnak voltak kitéve a trianoni határon kívül élők. Kitelepítés, deportálás, bebörtönzés, menekülés az, ami csökkentette ezt az óriási számot. Ezek után az iszonyú bűnök után miért bűn még mindig irredentának lenni? Van-e erő és akarat a kommunista agy mosást közömbösíteni a magyar iskolákban, az óvodáktól az egyetemig?

Erkölcös dolog-e jómódú nyugati állampolgároknak benyújtani a kárpótlási igényt, hogy az éhező Magyarország fizesse ki?

BALLA ZSOLT: Amikor fiatalokkal beszélgettünk, arról volt szó, hogy természetesen kettős identitás létezik, lehetséges, erre számos példa is van. Válságban van úgy, mint Magyarországon a magyarságtudat.

Az öngyilkosságban Magyarország első helyen áll, mint ahogy itt, Amerikában a magyar etnikum az első. „Italozási kultúra” alakult ki. Hogy lehet ezen változtatni? Van-e erre mód?

LAUER EDIT: Entz Gézáat szeretném megkérni, hogy azt az üzenetet, azt az ideát vigye haza, hogy használják fel azt a sok jóindulatú tehetséget, segítséget, készséget, amit mi tudnánk nyújtani. Engedjék meg, hogy mi is toljuk azt a taligát!

ZOLTÁN SÁNDOR: Azt hiszem, mindannyiunknak sok fájó pontja és aggodalma van a magyarsággal kapcsolatban. Ennek a legtetejében van az, hogy hogy is állunk, kiszaporodunk-e ebből a Kárpát-medencéből? Miért nem szaporodunk? A II. világháború után Magyarországon elindultak bizonyos társadalmi mozgások. Abban az időben a társadalombiztosításban még Németország előtt jártunk. Hogy állunk ilyen téren? Tudomásom szerint egyik oka, hogy fiatalok nem házasodnak össze, vagy nem születnek gyerekek az, hogy nincsen lakás. Van-e a kormánynak ilyen programja?

A következő az egyház és az állam szétválasztása. Alapvető dolog. A harmadik probléma: a szőinfláció. Olyan szőinfláció van, hogy azt hiszem, most már milliárdokban lehet számon tartani. A szőnak elveszett az értéke. Itt van az igazság szavunk — az igazság értéke is elveszett, mert nem hiszünk a szavaknak. Már lassan a tisztességes segélykérelmeknek sem hiszünk, mert hátha be akarnak húzni valamibe minket a szép szavakkal. Szőinfláció. Meg kellene szűntetni. Nem tudom, hogy újra kell-e fogalmazni a valóságot, mert a valóság az valóság. A valóságot újrafogalmazták a kommunizmus alatt. De van abszolút igazság és van erkőlcsi alapon álló igazság. Az írők dolga, hogy ne újrafogalmazzanak, hanem ha meg kell fogalmazni a valóságot, akkor fogalmazzák meg az abszolút igazság alapján.

NÁDAS KÁROLY: Minél fejlettebb egy társadalom, annál több szabályozásra van szükség. Abszolút sajtőszabadság elképzelhetetlen.

A kártérítés. A magyar állam Amerikával kötött egy megállapodást az 50-es években, hogy az itt levő 20 millió dollárból kártalanítja a magyarokat, akik 1950-ben amerikai állampolgárok voltak. Aki gazdag, az mondjon le arról, hogy otthonról akar kártalanítást. Vannak szegény emberek, akiknek az a reményük, hogy azt az 1—2 holdat megkapják. Nem kaphatnak semmit. A politikusoknak egy óriási lehetőségük van: arról beszélnek, amit ők jónak tartanak. Entz Géza azt mondja: az elnéptelenítés probléma. Az nem statisztika, hogy egyenlő arányban vagyunk... Elismerem, hogy egy épület felépítéséhez 1000—1000 téglala kell, s minden téglának más a feladata. Biológia, anyagi kérdés a házépítés, de a legfontosabbnak tartanám én is, hogy a családok ismét családok legyenek, gyerekek szülessenek.

BALOGH JÚLIA: Az öngyilkossággal kapcsolatban szeretnék szőlni. Én két vidéket ismerek jól, Erdélyt és a Felvidéket, ahol ugyancsak a magyarok vezetnek az öngyilkosságban.

A szaporodásról? 1956 óta 4 millió abortusz volt Magyarországon. Ha nem is drasztikusan, valamennyire szabályozni kellene ezt a kérdést, mert ez így mindenképpen a nemzet pusztulásához vezet. A sajtőtörvény elengedhetlenül fontos ma Magyarországon, ugyanis időnként úgy tűnik, mintha rablólovagok gyülekező helyévé vált volna a magyar sajtő... Mondanék néhány példát, fájdalmas példát a sajtő mai hangvételéről: az egész ország tudta, hogy Antall József rákműtéten esett át. Az élet-halál kérdés talán az a kérdés, amikor a halandó legalábbis elgondolkodik egy keveset. A Magyar Hírnapban pedig azt olvasom Kornis Mihálytól, hogy a magyar miniszterelnök „hulló szőrő róka”... Vagy a múlt heti Magyar Narancs, a Fidesz lapja melléklete Cápa-látogatás címmel köszönti II. János Pált magyar földön. Ugyanebben a mellékletben jelent meg **Eőrsi Istvánnak** is egy igencsak furcsának nevezhető versikéje, de egy leányzó tollából a „Mi köze egy hetvenéves bácsinak a nők méhéhez?” c. cikk is.

Én protestáns vagyok, tudom, hogy a mai Magyarország 60%-ban katolikus, és igenis magyar protestánsként én is sértve érzem magam annak a 60%-nak a nevében ezért a hangért!

KOVÁCS ÉVA: A kártalanítás törvényellenes, jogellenes és addig, amíg nem tudjuk Magyarországon azt mondani, hogy jogállam vagyunk, addig a külföldi tőke Magyarországra nem fog menni, nem fog segíteni. A fölemelkedésünk odahaza be fog következni, csak sokkal lassabban. A kártalanítást nem úgy kell nézni, innen nekünk amerikaiaknak, hogy aki gazdag, annak nem kell, aki nem gazdag, annak kell. Azt kell nézni, ami a tiéd, amiért te megdolgoztál, ami a te tulajdonod, az a tiéd. Jogod van róla lemondani.

Az abortusszal két probléma van. Az egyik az, hogy az anyagi körülmények Magyarországon olyanok, hogy az emberek nem mernek gyerekeket szülni, nevelni, mert félnek attól, hogy nem tudják fölnevelni.

A másik pedig az erkölcsi alapokon álló új Magyarország. Az erkölcsi alapokon álló Magyarország az óvodáknál kezdődik és ott kezdődik, ahol mi amerikaiak is tudnánk segíteni, tudnánk könyveket hazaküldeni az elemi iskolákba. Ez nevelés kérdése. A sajtó megnyilvánulásai teljesen lehetetlenek. Ezeknek semmi közük a demokráciához. Most új országot építünk és ha ők az építésben részt akarnának venni, akkor így nem írnának. Sajtószabadság van, de ennek erkölcsi alapokon kellene nyugodnia.

NAGY KÁROLY: Három dologra szeretnék reflektálni.

Az intézményesítetlenségre is pl. Annak az intézményesítetlenségére, hogy mi, külföldön élő magyarok hogyan kaphatunk szót olyan dolgokban, amihez valami közünk mégis csak van.

A következő amerikai nagykövet Washingtonban valószínűleg Tar Pál lesz, aki franciaországi állampolgár volt és Amerikában is élt sokáig. Kérem, emelje fel a kezét mindaz a szervezeti, egyházi, cserkész, egyesületi vezető, akit a magyar kormány részéről megkérdezett valaki arról, hogy ki is ez a Tar Pál. Ezért szeretnénk mi is véleményt formálni. Mert kit fog képviselni Washingtonban, minket biztos nem. A 16 millióban mi is benne vagyunk, akkor minket is kell képviselnie éppúgy, mint a posta és mint a vasút.

Az öngyilkossággal kapcsolatban: sem a szociológia, sajnos, és sem a pszichológia vagy a szociálpszichológia, de egyetlen tudományág sem tudott még megnyugtató okokat találni arra, hogy mi okozza. Kétségtelen, hogy magyarságunkban tapasztalható olyan kulturális megjelenési forma, ami önpusztító, a nép mintegy megöli önmagát. Ez mitől alakult ki? Nem tudjuk, mi idézi elő. Akármilyen öngyilkosság, nincs rá válasz.

Az alkoholizmussal kapcsolatban eltérőek a vélemények. Genetikusok is töprengenek rajta, de el kell válasszuk az ivást az alkoholizmustól, mert nem az lehet az alkoholista feltétlenül, aki iszik, hanem az, aki nem tudja kontrollálni azt, amennyit iszik.

Ez kétféle minta.

Az abszolút igazságokról az a megjegyzésem, hogy nem újra kell fogalmaznunk az igazságot, hanem meg kell mondjuk az abszolút igazságot.

Két szóval játszadoznék el: nacionalizmus és antiszemitizmus.

Mi az, hogy nacionalizmus? A nacionalizmus önmagában egy semleges hűségességi érzése valakinek a közössége iránt. Két válfaja van. Egyik a

patriotizmus, ami pozitív, másik a sovinizmus, ami gyűlöl más nemzeteket. Antiszemitizmus. Van-e antiszemitizmus Magyarországon? Antiszemitizmus mindenhol van, volt is, lesz is. Antimagyarizmus is van, antiparasztizmus is van, de különbség van az előítélet és a diszkrimináció között. Az előítélet egy attitűd, egy érzés. A diszkrimináció az egy aktus.

A fogalmak tisztázására végtelenül nagy szükség van, mert abban erő is lehet és attól előbbre mehetünk, mert akkor tudjuk, hogy miről beszélünk, különben ködösek és félelmeket is okozhatnak.

ENTZ GÉZA: Az öngyilkosság kérdéséhez: Baranyában végeztek egy vizsgálatot, ott telepítették le a II. világháború után a bukovinai székelyeket, csángókat, akiknek a körében ismeretlen volt az öngyilkosság. 15 év múlva megjelent. Ez csak egy adalék, hogy a környezeti hatások milyenek. Feltétlenül kulturális probléma ez, a szó legszélesebben vett értelmében.

A kormány számlájára több kritika elhangzott, amiért hálás vagyok, amelyeket majd otthon továbbítani fogok.

CSÓRI SÁNDOR: Az öngyilkosság: fogyás. Ebben az esetben végig kellene gondolnunk, hogy egy közösség működik így. Miért működhet itt így egy közösség? Az a közösség, amelyik agresszív kifelé, az sose lesz öngyilkos. A magyarságnál az öngyilkosság az önagresszió, tehát ön maga felé fordulás. A lélek, a tudat bizonytalansága. Akinek a tudata s érzelmi ereje hiányzik, annál baj van. Márpedig a magyarság tudata végestelen-végig hiányzott, állandóan bizonytalan volt. Fontos lett volna ezt évekkel ezelőtt fölépíteni. Itt kaptuk a legnagyobb ütések. A legműveltebb értelmiségnél — az úgynevezett urbánus társaság —, amelyik általában tájékozottabb, nyelveket beszél stb., csak egy hiányzik, a magyar történelem folytonosságával való azonosulás. Meg fogják magyarázni, hogy a magyarok miért öngyilkosok, de azt, hogy megpróbálják megmagyarázni a magyaroknak, hogy ne ilyen tudattal éljenek, ez hiányzik. Azok, akik amerikai segítséget kaptak, nem arra használták fel a maguk tudatát, hogy a magyar nemzetet segítsék, pedig ezekből lettek az ellenzéki pártok vezetői. Ha volt beavatkozás régen a Szovjetunió részéről, az rossz értelmű, most egy jó szándékú beavatkozás igenis történt, ami a magyar politika életét meghatározta. A magyar szellemi életnek ez a része, amelyik Soros-ösztöndíjjal járhatta be a világot — beleértve azokat az ellenzékiet, akikkel én 25—30 éven át együtt dolgoztam — másként ítéli meg a magyarság helyzetét politikai értelemben, mint ahogyan én. Ők elkötelezték magukat annak a liberalizmusnak, amelyik az ellenzékiesség logikájával él Magyarországon, holott akkor lehetett volna igazi ellenzékünk, ha először mindnyájan megpróbálunk egyetérteni. Majd amikor megvan egy aránylagos egység, utána osztódhattunk volna, de amíg nem tudtuk megteremteni azt a bizonyos egységet, nem osztódhattunk jó értelemben, csak rossz értelemben. S ez megtörtént a magyar politikában.

KISS MÁRIA: A lábadozó országban lábadozik az erkölcs. Nagyon lassan lábadozik. Miért? Mi kell az erkölcsi neveléshez? A példa. A példának van a legnagyobb nevelőereje. Milyen példa van most Magyarországon? Negatív. Azok az emberek, akik a kormányban most elmondják, hogyan kell demokráciát csinálni, hogyan kell szabadságot csinálni, azoknak nincs hitele. Ezt a nép látja és ebből mire következtet? Magyarországon mindent lehet, de semmit sem érdemes.

TÉGLÁS CSABA: Sajnos odáig jutottunk, hogy talán a bűnözések száma is azért emelkedik, mert olyan nagy a szabadság. Az alkoholizmushoz hozzátenném a mértéktelen dohányzást is. Van-e a magyar kormánynek vagy alapítványnak olyan programja, mint a felvilágosítás, felvételi hirdetések, a dohányzók jogainak a megtiprása, illetve a nem dohányzók jogainak a védelme? A parlamenti bizottságban és albizottságban együtt dolgoznak-e a kormányzók és az ellenzékiek?

SIKLÓSI BEÁTA: Magyarországon van egy tekintélyes, de hatalomért nem versengő csoport, akik mögötte állnak, akik szeretnének mögéje állni ebben az ügyben.

KOVÁCS ÉVA: Szeretném megkérdezni, igaz-e, hogy a franciák által felajánlott vissza nem térítendő segílyt visszautasították?

KOVALSZKI PÉTER: Mi a helyzet a nagy magyar képességgel, a kompromisszumkötés képességével, a kiegyezés képességével? Bajok történtek a politikai életben a rendszerváltásnál. Azt már csak küzdelemben, vérben lehet kijavítani? Nincs más attitűdváltás lehetőség?

CSÓRI SÁNDOR: Ezt tartanám a legfontosabb dolognak, de csúnya szó az, hogy kompromisszum. Az jobban hangzik, hogy alku, az nem megalkuvás; igazi alkut kötni a különféle nézetek között. Én bevallom őszintén, mindig mindenre hajlandó voltam a jó érdekében, és itt állok készen most is, de bizonyos csoportok nem állnak szóba velem, mert írtam egy cikket, amelyikben a zsidóság és magyarság kérdéséről szoltam. Lehet, hogy tragikus vétséget követtem el, azzal, hogy jóhiszemű voltam, ez nem akármilyen — de én azt gondoltam, hogy majd lesznek értelmiségiek, akik azt mondják: nem jól gondoltod, hanem így van, de nem ez történt — több mint 100 olyan cikket írtak ellenem, amelyek szerint én a legmocskosabb ember vagyok az országban, a leggyalázatosabb, gazember vagyok, meg nem tudom, micsoda. Én fölajánlottam, hogy gondolkozzunk el, s azt a sérült tudatot, ami hosszú idő alatt sérült meg, ne akarják kihasználni arra, hogy meghatározzák majd, hogyan kell gondolkodni a jövőbeli magyarságnak. Most éljük azt a különleges időszakot, amikor eldől, hogy milyen stílusa lesz az országnak, milyen arculata lesz, milyen nyelve stb. Ebbe mindenki beletartozik, a zsidóság is. Úgy gondolták, hogy harminc évig én színjátékot játszottam azokkal, akikkel — Konrád Gyurival, Vásárhelyi Miklóssal — a legnehezebb helyzetekben — ennél nehezebb helyzetben, mert ez semmi, ez publicisztikai háború — voltunk együtt? Én azt gondoltam, hogy a mostani nehéz helyzetben ez a figyelmeztetés csak egy baráti figyelmeztetés lesz. Nem, ebből az lett, mintha én ki akarnám irtani a zsidókat Magyarországon. Izraelből védtek meg. Odahaza ilyen védelmet nem kaptam. A magyar értelmiségi életben megtörtént az a skizma, ami annak idején a római és a bizánci egyházban, kettévált a magyar értelmiség, és ezt nagyon nehéz lesz újraépíteni. Bennem semmiféle gyűlölet nem volt. Aki olvasta az írást, nem érezhette, hogy én gyűlöletből beszéltem. Én egy gondolatot akartam közvetíteni. Várom, hogy majd egy gondolattal közéltsenek.

BÁNKÚTY GÉZA: Magyarország olyan effektív segílyt nem kapott, amit kioszthatott volna anélkül, hogy vissza ne kellett volna fizetni. A segílyeket nem tudjuk elkölteni, mert olyan feltételek vannak, amit mi itt a nyugaton, a nyugati mentalitásunkkal, üzleti eszünkkel akarunk hazavinni. Halvány fogalmunk sincs, mert nem ebben nevelkedtünk. Egyáltalán semmiféle olyan kölcsön nincs, amit csak odaadnak.

Nekünk az Antall-kormány volt a messiásunk, mert 25—30—40—50 éven keresztül arra vártunk, hogy Magyarország valóban fölszabaduljon, és a mi fölszabadulásunkat az Antall-kormány reprezentálta. Mert ez volt az a kormány, amelyik megváltoztatta azt a státus quot, ami miatt mi eljöttünk onnan. Mi érzelmileg sokkal többet vártunk, mint amit kaptunk otthonról. Talán otthon nem is tudják ezt.

ENTZ GÉZA: Megígérem, hogy ezeket a dolgokat közvetíteni fogom. Egyet azonban szeretnék kérni: az új magyar amerikai nagykövet személyét illetően ugyan nem konzultáltak az itteni magyarokkal, s valószínű sok mindenki más-sal, de ne fogadják eleve rossz érzéssel. Reméljük, hogy jó lesz.

NAGY KÁROLY: A lábadozó ország ránk is kötelezettségeket ró. Nem mi vagyunk az orvosok, de azok is, de egyben a lábadozók is. Mi vagyunk egyszerre a betegek és azok is, akik a lábadozást elősegíthetik. Én egy kormányra sem úgy tekintek, mint messiásra. Én a kormányra úgy tekintek, mint egy postahivatalra. Hiszen azért megyünk lobbyzni az itteni, amerikai kormányunkhoz, mert azt mondjuk, hogy ő tartozik azzal, amiért ott van. Otthon is az emberi méltóság az etika egyik alapja.

A lábadozó ország eljut odáig, hogy méltóságteljesen tudjon választani.

Amit mi innen megtehetünk, az az, hogy elmondjuk, amit mi már itt megtapasztaltunk, átértünk. Ha csak ezt tudjuk nyújtani, és ha elfogadják, akkor azal is már a 16 milliós magyarság lábadozásához — s vajúdásához — hozzájárultunk.

